

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
आदेश

०७०-००-००७४

मुद्दा:- उत्प्रेषण।

जिल्ला बर्दिया, खैरिचन्दनपुर गा.वि.स. वडा नं.९ बस्ने भगौतीप्रसाद अहिर यादव..१ निवेदक
विरुद्ध

बर्दिया जिल्ला, गुलरिया नगरपालिका वडा नं. ६ बस्ने रमेशचन्द्र गौतम १
भूमि सुधार कार्यालय, बर्दिया गुलरिया .....१ विपक्षी
मालपोत कार्यालय, बर्दिया गुलरिया.....१

तत्कालिन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) तथा नेपालको संविधान, २०७२ को धारा ४६ र १३३(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकार अन्तर्गतको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

१. मेरी आमा जोखनी ठकुराइनको विवाह हुनुपूर्व नै साविक जग्गाधनी तुलसिप्रसाद उपाध्यायको बर्दिया साविक मनाउ गा.वि.स. हाल खैरिचन्दनपुर गा.वि.स. वडा नं. ९ कि.नं. ०४८।३४६ को साविक १-१०-१० हाल १-९-० जग्गा जोती कमाई गरी कानूनबमोजिम उक्त जग्गाको जोताहा मोही पूर्जा प्राप्त गर्नुभएको थियो। आमाको आफ्नो कालगतिले मिति २०४८।३।२२ मा परलोक हुनुभएकोले उक्त जग्गाको मोही हक निज आमाका पति तथा मेरो पिता भवानी अहिरको नाममा मोही नामसारी भै आएको र निज पिताको पनि आफ्नो कालगतिले मिति २०४९।१।२९ मा परलोक हुनुभएकोले उक्त जग्गा एकमात्र हकदार छोरा मैले जोती, कमाई जग्गाधनीलाई कुत बुझाउँदै आएकोमा मिति २०७०।४।११ मा भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियामा गई पिताको नामबाट मेरो नाममा नामसारीका लागि निवेदन दिँदा मेरो मोहीयानी हक समाप्त भैसक्यो अब मोही नामसारी हुन सक्दैन भनी कर्मचारीले भनेकोले नक्कल सारी अध्ययन गर्दा उक्त जग्गाका जग्गाधनी रमेशचन्द्र गौतमले उक्त कि.नं. ०४८।३४६ को जग्गाको जोताहा मोही म

निवेदकका पिता भवानी अहिरको जोतभोग नरहेको र बिक्री वितरणबाट प्राप्त जग्गामा मोही हक प्राप्त हुन नसक्ने हुँदा मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भनी मिति २०५३।९।१८ मा द.नं. २५६७ को निवेदन दर्ता गराउनु भएको र सो निवेदनमा भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाबाट मिति २०५३।९।२१ गते विपक्षी जग्गाधनीको निवेदन मागदाबी बमोजिम मोही लगत कट्टा गर्ने निर्णय गरी मालपोत कार्यालय, बर्दियालाई आफ्नो श्रेस्तामा समेत मोही लगत कट्टा गरिदिनु भनी पत्राचार गरेकोले मालपोत कार्यालय बर्दियाबाट पिता भवानी अहिरको नाउको मोही लगत कट्टा भएको रहेछ। विपक्षी निवेदकको ठाडो निवेदनको आधारमा उक्त जग्गा जोत्ने कमाउने मोही म निवेदकलाई नबुझी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल मलाई पर्याप्त सफाई र प्रतिवादको मौका नदिई मिति २०५३।९।२१ मा भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाबाट उपरोक्त कि.नं. ०४८।३४६ को जग्गाको मोही पिता भवानी अहिरको नामको मोहीयानी लगत कट्टा गर्ने गरी गरेको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त प्रतिकूल रहेको छ।

भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ तथा भूमि सम्बन्धी नियमावली, २०२१ को कुनै पनि दफा र नियममा बिक्री वितरणमा प्राप्त गरेको जग्गाको दर्तावाला जोताहा नाउँको मोही लगत कट्टा हुने मोहीयानी हक समाप्त हुने कानूनी व्यवस्था नरहेको र मोहीयानी हकवाला पिता भवानी अहिरको नामको मोहीयानी हक पिताको स्वर्गवास पश्चात निजका एकमात्र हकदार छोरा म निवेदक मात्रै भई जहिलेसुकै पिताजीको नामबाट म निवेदकको नाममा मोही नामसारी हुन सक्ने, कानूनबमोजिम जग्गाधनीलाई बुझाउनुपर्ने सालसालैको कुत पनि निरन्तर रूपमा बुझाउँदै आएको अवस्थामा उक्त कि.नं. ०४८।३४६ को जग्गा जोतभोग गर्न मोही म निवेदकलाई नबुझी पर्याप्त सफाई र प्रतिवादको मौका प्रदान नगरी पिताजीको नामको मोही लगत कट्टा गर्ने गरी भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाबाट मिति २०५३।९।२१ मा भएको निर्णयबमोजिम उक्त जग्गाको मोही लगत कट्टा गरिदिनु भनी विपक्षी भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाले मालपोत कार्यालय, बर्दियालाई लेखेको पत्र र सो पत्रको आधारमा उक्त जग्गाको पिताजीको नामको मोही लगत कट्टा गर्ने गरेको विपक्षी मालपोत कार्यालय, बर्दिया गुलरियाको कामकारवाहीबाट म निवेदकको हकमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १९ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक आघातित भएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाको मिति २०५३।९।२१को निर्णय र सो निर्णयको आधारमा मिति २०५३।९।२१ को मालपोत कार्यालय, बर्दियालाई पठाएको पत्र र सोही पत्रको आधारमा विपक्षी मालपोत कार्यालय, बर्दियाले कि.नं. ०४८।३४६ जग्गाको स्वर्गिय पिता भवानी अहिरको नामको मोही लगत कट्टा गर्ने गरेको सम्पत्तिको सम्पूर्ण कामकारवाहीहरु बदर गरी

उक्त जग्गाको पिताजीको नामको मोही लगत म निवेदकको नाममा नामसारी दाखेला खारेज गरिदिनु भन्ने परमादेश लगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत ब्यहोराको मिति २०७०।४।१७।५ को रिट निवेदनपत्र।

२. यसमा के, कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, आदेश जारी हुन नपर्ने भए आधार कारण सहित १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु होला भन्ने यस अदालतबाट विपक्षीहरूको नाममा मिति २०७०।४।२२।३ मा जारी गरिएको कारण देखाउ आदेश।
३. निवेदकले दाबी गरेको जग्गामा जग्गाधनी रमेशचन्द्र गौतमले उक्त जग्गा आफूले बिक्री वितरणमा प्राप्त गरेको र बिक्री वितरणमा प्राप्त जग्गामा मोहीहक कायम रहन नसक्ने हुँदा मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भनी मिति २०५३।९।१८ मा यस कार्यालयमा दिएको निवेदनमा उक्त ब्यहोरा वास्तविक देखिएकोले जग्गाधनी प्रमाण पूर्जाको मोही महलमा नाम उल्लेखित व्यक्तिलाई बुझ्न आवश्यक नठानी मोही लगत कट्टा हुने ठहरी मिति २०५३।९।२१ मा निर्णय भएको र उक्त निर्णयानुसार सम्बन्धित श्रेस्ताबाट लगत कट्टा गरिदिन मिति २०५३।९।२१मा मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाएको मिसिलबाट देखिन्छ। दाबीका उक्त जग्गा साविकमा जग्गाधनी लक्ष्मीप्रसादबाट भूमि सम्बन्धी ऐन, नियमबमोजिम बिक्री वितरण भै हालका जग्गाधनी रमेशचन्द्र गौतमले प्राप्त गरेको उक्त जग्गा बिक्री वितरणमा पाउनु पूर्वदेखि नै रमेशचन्द्र गौतमको जोतभोग हुँदा सोही आधारमा निजले प्राप्त गरेको र जग्गा जोतभोग गरिरहेका व्यक्तिले नै प्राथमिकतापूर्वक बिक्री वितरणमा पाउने हुँदा उक्त जग्गा विपक्षी निवेदकको जोतभोग नै नरहेको, आफूले बुवाको परलोक पश्चात जग्गा निरन्तर जोतभोग गरी आएको र जग्गाधनीलाई कुतबालीसमेत बुझाउँदै आएको भनी लिएको दाबी स्वतः झुठा प्रमाणित हुन्छ। जग्गा जोतभोग गर्ने किसानले नै बिक्री वितरणमा पाउन सक्ने हुँदा विपक्षी निवेदकको जोतभोग नै नरहेको जग्गामा केवल जग्गाधनी प्रमाणपूर्जाको मोही महलमा नाम उल्लेख भएकै आधारमा मोही कायम रहन नसक्ने हुँदा निजलाई बुझ्न आवश्यक न भै मोही लगत कट्टा हुने ठहरी यस कार्यालयबाट भएको निर्णय कानूनसम्मत नै हुँदा विपक्षीको कुनै पनि संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन भएको नहुँदा झूठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत ब्यहोराको विपक्षी मध्येका भूमिसुधार कार्यालय, बर्दियाको लिखित जवाफ।
४. जिल्ला बर्दिया साविक मनाउ गा.वि.स. वडा नं. ९ को कि.नं. ०४८।३४६ को जग्गाको मोही लगत कट्टा सम्बन्धमा भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाको मिति २०५३।९।२१ को पत्रले उक्त कि .नं.को मोही भवानी अहिर यादवको मोही लगत कट्टा गरिएको हो। सो

बाहेक मालपोत कार्यालयले कुनै काम कारवाही नगरेको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत ब्यहोराको मालपोत कार्यालय, बर्दियाको लिखित जवाफ ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीले कि.नं. ४८।३४६ को जग्गाको मोही साविकमा आफ्नो आमा “जोखनी अहिर” भनी दाबी गरेको उक्त जग्गाको मोहीमा १ नं. फाराम भर्दा “जोखनी ठकुराइन करमोहना” उल्लेख भएको, मोहीका पति भगवानी अहिर रहेको र सो अवस्थामा १७ वर्ष पुगेका छोरा “भगौती अहिर” भनी उल्लेख भएको छ । २००४ सालमा जन्मेका मोहीका छोरा २०७० सालमा ६६ वर्षको हुनेमा यी रिट निवेदकले आफ्नो उमेर ५९ वर्ष र आफ्नो नाम “भगौतीप्रसाद अहिर यादव” भनी लेखेबाट यी निवेदक “जोखनी ठकुराइन करमोहना” का छोरा हुन् भन्ने कुनै पनि प्रमाण पेश दाखिला नभएको कारणबाट प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्न विपक्षीलाई हकदैया नै नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

साथै निवेदकले कुतवाली समेत बुझाउँदै आएको भनी जिकिर लिए पनि आफ्ना बाबु, आमा २०४८ र २०४९ मा परलोक भएपश्चात देखिनै बाली बुझाएको भन्ने कानूनले मान्यता दिन मिल्ने कुनै पनि बाली बुझाएको भरपाई वा बाली गा.वि.स./नगरपालिका वा भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियामा धरौटी राखेको भन्ने प्रमाण पेश दाखिल नगरेको हुँदा निवेदकले जिकिर लिएको कुराको पुष्टी हुने प्रमाण पेश गर्न सकेको छैन ।

दाबीको जग्गा २०३७ सालमा लक्ष्मी प्रसादको हदबन्दी भन्दा बढी भई जग्गा जफत भई म लिखित जवाफवालाले बिक्री वितरणमा पाएको जग्गा हो । उक्त जग्गा जफत भए पश्चात जग्गाको स्वामित्व सरकारमा गई उक्त जग्गाको जग्गाधनी नेपाल सरकार कायम भएको र भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(५) (ग) बमोजिम सरकारी जग्गामा मोही हुने कानूनी प्रावधान नरहेको र उक्त जग्गाको मोहीले म लिखित जवाफ कर्तावालाले जग्गा पाउनुपूर्व देखि नै जग्गा जोतगोड नगरेको कारणले सो जग्गाको श्रेष्ठतामा मोही कायम राखी राख्नुको कुनै औचित्य नभएकोले मैले २०५३ सालमा उक्त ब्यहोरा उल्लेख गरी मोही लगत कट्टा गरी पाउन उजुर गरेपश्चात भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाको मिति २०५३।९।२१ को निर्णय अनुसार उक्त जग्गाको मोही लगत कट्टा भएको र उक्त निर्णय भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ ले निर्दिष्ट गरेबमोजिम नै भएको हुँदा उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुनपर्ने होइन ।

प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदकले मिति २०५३।९।२१ को भूमि सुधार कार्यालयको निर्णयलाई बदर गरी पाउन १७ वर्ष पश्चात प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको, म लिखित जवाफवालालाई नै जग्गाधनी कायम रहेको भनी देखाएको तर उक्त जग्गा मैले २०६४ चैत्र ४ मा हरिप्रसाद उपाध्यायलाई हालै देखिको बकसपत्र गरी मालपोत कार्यालय, बर्दियाको र.नं. १७९९ख बाट रजिष्ट्रेशन पारित गरी दिएकोबाट दाबी जग्गा मेरो नाममा

कायम नरहेको र जग्गाधनी परिवर्तन भएको ६ वर्षसम्म पनि नयाँ जग्गाधनीलाई बाली बुझाएको भनी जिकीरसम्म पनि नलिएबाट विपक्षीको जिकिर कानून सम्मत नहुँदा विपक्षीको रिट निवेदन बिलम्बको सिद्धान्तको आधारमा खारेजभागी छ। सम्मानित अदालतबाट दुर्गेश कुमाल विरुद्ध भूमि सुधार कार्यालय, गोरखासमेत भएको मुद्दामा (ने.का.प. २०४३ अंक २५ पृष्ठ १८६ नि.नं. २६४३), पुरुषोत्तम गौतम विरुद्ध पिताम्बर गौतम भएको मुद्दा (ने.का.प. २०४३ अंक २, पृष्ठ १२८, नि.नं. २६२३), नरेन्द्रबहादुर मल्ल विरुद्ध जिल्ला भूमि सुधार विशेष अदालतको मुद्दा (सर्वोच्च अदालत नियमावली, भाग ११, पृष्ठ ६८) तथा चन्द्रकुमार भट्टराई विरुद्ध महालेखा परिक्षकको कार्यालय समेत भएको मुद्दा (सर्वोच्च अदालत बुलेटिन, २०४९ वर्ष १, अंक ४, पृष्ठ ६) मा प्रतिवादी सिद्धान्त समेतको आधारमा पनि विपक्षीको निवेदन खारेज गरी विपक्षीको दाबीबाट फुर्सत दिलाई इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत ब्यहोराको विपक्षी मध्येका रमेशचन्द्र गौतमको लिखित जवाफ।

६. यसमा मोही लगत कट्टा गर्ने गरेको भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाको मिति २०५३।९।२१ को निर्णय सहितको मिसिल झिकाई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।१२।३० को आदेश।
७. नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री अच्युतमकुमार ढकालले साविक जग्गाधनी तुलसिप्रसाद उपाध्यायको बर्दिया साविक मनाउ गा.वि.स. हाल खैरीचन्दनपुर गा.वि.स. वडा नं. ९ कि.नं. ०४८।३४६ को जग्गा निवेदकको आमा जोखनी ठकुराइनको विवाह हुनुपूर्व नै निजले नै जोती कमाई गरी कानूनबमोजिम जोताहा मोहीपूर्जा प्राप्त गर्नुभएकोमा निजको आफ्नो कालगतिले मिति २०४८।३।२२ मा परलोक भए पश्चात निजका पति तथा मेरो पक्षको पिता भवानी अहिरको नाममा मोही नामसारी भै आएको अवस्थामा निज पिताको पनि आफ्नो कालगतिले मिति २०४९।१।२९ मा परलोक हुनुभएकोले उक्त जग्गाको मोहीका रूपमा एकमात्र हकदार छोरा निवेदकले जोती, कमाई आएकोमा उक्त जग्गाको मोहीयानी हक पिताको नामबाट आफ्नो नाममा नाममा नामसारी गरी लिन पाउने हक सुरक्षित रहेकै अवस्थामा उक्त जग्गाको मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भनी विपक्षीको निवेदन परेकै आधारमा मेरा पक्षलाई जानकारीसमेत नदिई एवं जानकारी दिनु नपर्ने भनी विपक्षी भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाबाट मिति २०५३।९।२१ गते उक्त जग्गाको मोही लगत कट्टा गर्ने गरी निर्णय भएको र सोही निर्णयका आधारमा मालपोत कार्यालय, बर्दियालाई आफ्नो श्रेस्तामा समेत मोही लगत कट्टा गरिदिनु भनी गरिएको पत्राचारका आधारमा विपक्षी मालपोत कार्यालय बर्दियाबाट उक्त जग्गाको पिता भवानी अहिरको नामको मोही लगत कट्टा भएकोले विपक्षीहरुबाट भए गरेका उक्त निर्णय र पत्राचार समेतबाट मेरा पक्षको हकमा

प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुन गइ प्रतिवादको मौका समेत प्रदान नगरी भएको उक्त मिति २०५३।९।२१ मा भएको निर्णय तथा मोही लगत कट्टा गरिदिनु भनी लेखिएका पत्राचार समेतका सम्पूर्ण कार्य बदरयोग्य भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

८. उपरोक्त बमोजिमको बहस समेत सुनी निवेदन सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा, विपक्षी मध्येको भूमिसुधार कार्यालय, बर्दियाको मिति २०५३।९।२१ को निर्णय र सोही निर्णयको सन्दर्भमा विपक्षी मालपोत कार्यालय, बर्दियालाई सोही मितिमा लेखेको पत्र लगायतका प्रत्यर्थीहरुबाट भए गरिएका काम कारवाहीहरुबाट निवेदकको हकमा आघात पुग्न गएको छ वा छैन ? निवेदकको निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुने हो वा होइन ? सो कुराको निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो।

९. अब निर्णयतर्फ विचार गर्दा, आमा जोखनी ठकुराइनको विवाह हुनुपूर्व नै साविक जग्गाधनी तुलसीप्रसाद उपाध्यायको नाउँको बर्दिया साविक मनाउ गा.वि.स. हाल खैरीचन्दनपुर गा.वि.स. वडा नं. ९ कि.नं. ०४८।३४६ को साविक १-१०-१० हाल १-९-० जग्गाको कानूनबमोजिम जोताहा मोहीपूजा प्राप्त गर्नुभएको थियो। आमाको आफ्नो कालगतिले मिति २०४८।३।२२ मा परलोक हुनुभएकोले उक्त जग्गाको मोही हक पिता भवानी अहिरको नाममा मोही नामसारी भै आएको र निज पिताको पनि आफ्नो कालगतिले मिति २०४९।१।२९ मा परलोक हुनुभएकोले उक्त जग्गाको मोहीका रुपमा एकमात्र हकदार म छोराको जोती, कमाई आउँदा पिताको नामबाट आफ्नो नाममा मोही नामसारी गराइ लिन पाउने हक सुरक्षित रहेकै अवस्थामा मलाई केही थाहा जानकारीसमेत नदिइ विपक्षी मध्येका उक्त जग्गाका जग्गाधनी रमेशचन्द्र गौतमले "उक्त जग्गाको जोताहा मोही म निवेदकका पिता भवानी अहिरको जोतभोग नरहेको र बिक्री वितरणबाट प्राप्त जग्गामा मोही हक प्राप्त हुन नसक्ने हुदाँ मोही लगत कट्टा गरिपाउँ" भनी मिति २०५३।९।१८ मा विपक्षी भूमिसुधार कार्यालयमा द.नं. २५६७ को निवेदन दिइ म निवेदकलाई नबुझी पर्याप्त सफाई र प्रतिवादको मौकासमेत प्रदान नगरी सो जग्गाको मोही लगत कट्टा गर्ने गरी भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाबाट मिति २०५३।९।२१ मा भएको निर्णय गरेको र उक्त जग्गाको मोही लगत कट्टा गरिदिनु भनी विपक्षी भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाले मालपोत कार्यालय, बर्दियालाई लेखेको पत्र र सो पत्रको आधारमा उक्त जग्गाको पिताजीको नामको मोही लगत कट्टा गर्ने गरेको विपक्षी मालपोत कार्यालय, बर्दियाको सम्पूर्ण कामकारवाहीहरु उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उक्त जग्गाको पिताजीको नामको मोही लगत म निवेदकको नाममा नामसारी दाखेला खारेज गरिदिनु भन्ने परमादेश लगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाउँ भनी निवेदनको मुख्य निवेदन माग रहेको देखियो।

१०. निवेदकले दाबी गरेको जग्गामा जग्गाधनी रमेशचन्द्र गौतमले उक्त जग्गा आफूले बिक्री वितरणमा प्राप्त गरेको र बिक्री वितरणमा प्राप्त जग्गामा मोहीहक कायम रहन नसक्ने हुँदा मोहीलगत कट्टा गरिपाउँ भनी मिति २०५३।९।१८ मा यस कार्यालयमा दिएको निवेदनमा उक्त ब्यहोरा वास्तविक देखिएकोले जग्गाधनी प्रमाण पूर्जाको मोही महलमा नाम उल्लेखित व्यक्तिलाई बुझ्न आवश्यक नठानी मोही लगत कट्टा हुने ठहरी मिति २०५३।९।२१ मा निर्णय भएको र उक्त निर्णयानुसार सम्बन्धित श्रेस्ताबाट लगत कट्टा गरिदिन मिति २०५३।९।२१ मा मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाएको हो भनी विपक्षीहरु मध्येका भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाको तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको लिखित जवाफको ब्यहोरामा देखिन्छ भने विपक्षी मध्येका रमेशचन्द्र गौतमको लिखित जवाफमा कि.नं. ४८।३४६ को जग्गाको मोही साविकमा आफ्नो आमा “जोखनी अहिर” भनी दाबी गरेको उक्त जग्गाको मोहीमा १ नं.फाराम भर्दा “जोखनी ठकुराइन करमोहना” उल्लेख भएको, मोहीका पति भगवानी अहिर रहेको र सो अवस्थामा यी निवेदक “जोखनी ठकुराइन करमोहना” का छोरा हुन् भन्ने कुनै पनि प्रमाण पेश दाखिला नभएको, निवेदकले कुनै पनि बाली बुझाएको भरपाई वा बाली गा.वि.स./नगरपालिका वा भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियामा धरौटी राखेको भन्ने प्रमाण पेश दाखिल नगरेको, दाबीको जग्गा २०३७ सालमा लक्ष्मी प्रसादको हदबन्दी भन्दा बढी भई जग्गा जफत भए पश्चात जग्गाको स्वामित्व सरकारमा गई उक्त जग्गाको जग्गाधनी नेपाल सरकार कायम भएको र भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५(५) (ग) बमोजिम सरकारी जग्गामा मोही हुने कानूनी प्रावधान नरहेको र उक्त जग्गाको मोहीले जग्गा जोतगोड नगरेको कारणले सो जग्गाको श्रेष्ठामा मोही कायम राखी राख्नुको कुनै औचित्य नभएकोले उक्त ब्यहोरा उल्लेख गरी मोही लगत कट्टा गरी पाउन उजुर गरेपश्चात भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाको मिति २०५३।९।२१ को निर्णय अनुसार उक्त जग्गाको मोही लगत कट्टा भएको हो। मिति २०५३।९।२१ को भूमि सुधार कार्यालयको निर्णयलाई बदर गरी पाउन १७ वर्ष पश्चात प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको, उक्त जग्गा आफूले २०६४ चैत्र ४ मा हरिप्रसाद उपाध्यायलाई हालै देखिको बकसपत्र गरी मालपोत कार्यालय, बर्दियाको र.नं. १७९९ख बाट रजिष्ट्रेशन पारित गरी दिएकोबाट दाबी जग्गा आफ्नो नाममा कायम नरहेको र जग्गाधनी परिवर्तन भएको ६ वर्षसम्म पनि नयाँ जग्गाधनीलाई बाली बुझाएको भनी विपक्षी निवेदकले जिकीरसम्म पनि नलिएबाट विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरी निवेदन दाबीबाट फुर्सत दिलाई पाउँ भनी उल्लेख गरिएको देखियो। त्यसैगरी अर्का विपक्षी मध्येका मालपोत कार्यालय, बर्दियाले प्रस्तुत गरेको लिखित जवाफमा उक्त कि.नं. ०४८।३४६ को जग्गाको मोही लगत कट्टा सम्बन्धमा भूमि सुधार कार्यालय, बर्दियाको मिति २०५३।९।२१ को पत्रले उक्त मोही भवानी अहिर यादवको मोही लगत

कट्टा गरिएको हो। सो बाहेक मालपोत कार्यालयले कुनै काम कारवाही नगरेको भनी उल्लेख गरेको देखियो।

११. निवेदकले आफ्नो आमाको नामबाट कायम रहेको सो कि.नं. ०४८।३४६ को जग्गाको मोही कानूनबमोजिम पिताको नाममा नामसारी भै आएको र पिताको मृत्यु पश्चात आफ्नो नाउँमा नामसारी हुन नपाउँदैको अवस्थामा आफूलाई थाहा जानकारीसमेत नदिई जग्गाधनी विपक्षीले सो जग्गाको मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भनी विपक्षी भूमिसुधार कार्यालयमा दिएको निवेदनमा जग्गाधनी रमेशचन्द्र गौतमले उक्त जग्गा आफूले बिक्री वितरणमा प्राप्त गरेको र बिक्री वितरणमा प्राप्त जग्गामा मोहीहक कायम रहन नसक्ने हुँदा मोहीलगत कट्टा गरिपाउँ भनी मिति २०५३।९।१८ मा यस कार्यालयमा दिएको निवेदनमा उक्त ब्यहोरा वास्तविक देखिएकोले जग्गाधनी प्रमाण पूर्जाको मोही महलमा नाम उल्लेखित व्यक्तिलाई बुझ्न आवश्यक नठानी मोही लगत कट्टा हुने ठहरी विपक्षी भूमि सुधार कार्यालयबाट मिति २०५३।९।२१मा निर्णय भै सम्बन्धित श्रेस्ताबाट लगत कट्टा गरिदिन मिति २०५३।९।२१मा मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाएको कार्य समेतले आफ्नो हकमा आघात पुग्न गएको भनी प्रस्तुत निवेदनको मुख्य अन्तरवस्तु नै उक्त कि.नं. ०४८।३४६ को जग्गामा रहेको पिताको नामको मोही लगत कट्टा गर्ने गरी भूमिसुधार कार्यालय, बर्दियाबाट भएको मिति २०५३।९।२१ को निर्णय र सोही निर्णयका आधारमा उक्त जग्गाको मोही लगत कट्टा गरिदिनु भनी गरिएको पत्राचार समेतका कार्य बदर गरी सो जग्गामा पूर्ववत पिताको नाउँको मोही लगत कायम राखिनुपर्ने भन्ने नै देखियो।
१२. मिसिल संलग्न रहेको भूमिसुधार कार्यालय, बर्दियाबाट प्राप्त हुन आएको उक्त मिति २०५३।९।२१को निर्णय सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भनी विपक्षी रमेश चन्द्र गौतमले उक्त भूमि सुधार कार्यालय बर्दियामा मिति २०५३।९।१८ मा दिएको निवेदनमा "म निवेदकका नाउँमा श्रेस्ता कायम रहेको जिल्ला बर्दिया मनाउ गा.वि.स. वडा नं. ९ कि.नं.९१, ४८/३४६ को क्रमशः ज.वि. ०-९-५, १-९-० जग्गा मेरो जोतभोगको आधारमा श्री भूमि सुधार कार्यालय बर्दियाको च.नं.११६४ पत्रानुसार बिक्री वितरणबाट प्राप्त गरेकोमा उक्त उल्लेखित कित्ता जग्गाको मोही महलमा क्रमशः मोही कालुराम थारु र भवानी अहिर भएको हुँदा निज मोहीहरुको जोतभोग नरहेको हुँदा बिक्री वितरणबाट प्राप्त जग्गामा मोही कायम रहन नसक्ने हुँदा उक्त कित्ता जग्गाको मोही लगत कट्टा गरिपाउँ" भनी निवेदन दिनुभएको देखिएको र सोही निवेदनका सन्दर्भमा उक्त कार्यालयबाट मिति २०५३।९।२१ गतेमा भएको निर्णयमा "यसमा पेश हुन आएको निवेदनको अध्ययन गर्दा मोही कालुराम थारु र भवानी अहिर भएको ब्यहोरा देखिना साथै स्वयं निवेदनकर्ता रमेशचन्द्र गौतमले बिक्री वितरणबाट प्राप्त गरेको जग्गा हुँदा निवेदकको

मागदाबी बमोजिम जिल्ला बर्दिया मनाउ गा.वि.स. वडा नं.९ को कि.नं. ९१को ज.वि.०-९-५ को जग्गाबाट मोही कालुराम थारुको नाम र ऐ. ऐ.को ४८/३४६ को १-९-० को जग्गाबाट मोही भवानी अहिरको नाम मोही लगतबाट कट्टा हुने ठहर्छ" भनी उल्लेख भएको देखियो। उक्त मिसिल संलग्न रहेको विपक्षी रमेशचन्द्र गौतमको उक्त मिति २०५३।९।१८ को निवेदनबाट मोही लगत कट्टाको माग भएको कित्ताहरु मध्येकै प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको कि.नं. ४८/३४६ को जग्गामा रहेको भवानी अहिरको नामको मोही लगत कट्टाको माग गरिएको देखिएको र सोही निवेदन मागबमोजिम नै उक्त कित्ताको जग्गा समेतको मोही लगत कट्टा गरिएको भनी उक्त मिति २०५३।९।२१ को निर्णयबाट देखियो।

१३. यसरी भूमिसुधार कार्यालयको उक्त मिति २०५३।९।२१ को निर्णयले विवादको जग्गाको मोही लगत कट्टाको सम्बन्धमा निर्णय गरेको देखिन आई सो निर्णय हुँदाका अवस्थामा उक्त कित्ता नं. ४८/३४६ को जग्गाको मोहीमा भवानी अहिर अस्तित्वमा रहिरहेको भन्ने नै देखिएको र विपक्षीले उक्त जग्गाको मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भनी दिएको सो निवेदनमा उक्त मोही वा निजको हकवाला कोही कसैलाई विपक्षी बनाएको समेत नदेखिएको र भूमिसुधार कार्यालयबाट समेत उक्त जग्गाको मोही लगत कट्टा गर्नु पूर्व उक्त मोही वा निजको हकदार समेतका कोही कसैलाई बुझिएको समेत देखिन आएन।
१४. निवेदकले दाबी गरेको जग्गामा जग्गाधनी रमेशचन्द्र गौतमले उक्त जग्गा आफूले बिक्री वितरणमा प्राप्त गरेको र बिक्री वितरणमा प्राप्त जग्गामा मोहीहक कायम रहन नसक्ने हुँदा मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भनी मिति २०५३।९।१८ मा यस कार्यालयमा दिएको निवेदनमा उक्त ब्यहोरा वास्तविक देखिएकोले "जग्गाधनी प्रमाणपूर्जाको मोही महलमा नाम उल्लेखित व्यक्तिलाई बुझ्न आवश्यक नठानी मोही लगत कट्टा हुने ठहरी मिति २०५३।९।२१ मा निर्णय भएको र उक्त निर्णयानुसार सम्बन्धित श्रेस्ताबाट लगत कट्टा गरिदिन मिति २०५३।९।२१मा मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाएको हो" भनी विपक्षी भूमिसुधार कार्यालय, बर्दियाको लिखित जवाफको ब्यहोराबाटै स्पष्ट रुपमा उक्त मोही लगत कट्टा गर्दा सो जग्गाको मोही वा निजका हकदारका रुपमा रहेका यी निवेदक कोही कसैलाई बुझिएको देखिन नआएकोले उक्त मिति २०५३।९।२१ गतेको निर्णय र सो निर्णयका आधारमा मोही लगत कट्टाको निमित्त भए गरिएका उक्त पत्राचार समेतका कार्यको परिणामका सम्बन्धमा यी रिट निवेदक तत्काल अनभिज्ञ रहनु स्वभाविक देखिन आयो।
१५. मिति २०५३।९।१८ गतेमा भूमिसुधार कार्यालय, बर्दियामा निवेदन दिने जग्गाधनीले उक्त कित्ता नं. ४८/३४६ को जग्गाको मोही लगतमा भवानी अहिर अस्तित्वमा रहिरहेको भनी

स्वीकार गरी निवेदन दिएको देखिएको छ। निजको उक्त निवेदनमा बिक्री वितरणबाट प्राप्त जग्गाको मोही स्वतः कट्टा हुनुपर्ने भन्ने सो निवेदनका आधारमा सो जग्गाको मोही लगत कट्टा गर्नको निमित्त उक्त भूमिसुधार कार्यालयबाट गरिएको सो निर्णयले प्रत्यक्ष प्रभाव र असर पर्न जाने मोही वा निजका हकदारका रूपमा रहेका यी रिट निवेदकलाई समेत बुझ्दै नबुझी उक्त जग्गाबाट मोही लगत कट्टा गर्ने गरी मिति २०५३।९।२१ मा गरिएको निर्णयबाट आघात पर्न जाने यी निवेदकलाई सो निर्णय गर्नुपूर्व सुनुवाइको मौका अनिवार्य रूपमा दिनुपर्नेमा सुनुवाइको मौका नै नदिई सो भूमिसुधार कार्यालयबाट भएको उक्त मिति २०५३।९।२१को निर्णयले न्यायिक प्रक्रियामा वैधानिक मान्यता प्राप्त गर्न सक्ने अवस्थासमेत देखिन आएन।

१६. यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट निवेदक सैनी उरामन विरुद्ध भूमि सुधार कार्यालय, मोरङसमेत भएको (ने.का.प. २०७१ अंक ६ नि.नं. ९१९३) उत्प्रेषण परमादेश मुद्दामा “निवेदकलाई बुझ्दै नबुझी यावत कारवाही गुपचुप रूपमा भएको, सोको जानकारी निवेदक मोहीले उल्लेख गरेको मितिभन्दा पहिले भएको नदेखिएको, कारवाहीको उठान ज्यादै कपटपूर्ण भै यसबाट miscarriage of justice भएकाले न्यायिक स्वच्छता र विधिको शासनको सम्मान र स्वेच्छाचारीता तथा न्यायिक अराजकताको समाप्तिको लागि पनि विवादित निर्णय कायम रहन नसक्ने हुँदा म्याद बदरमा आउनुपर्ने, विलम्ब लाग्ने जस्ता विपक्षीहरूको तर्कको कुनै औचित्य छैन” भन्नेसमेत सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा निवेदकले दाबी लिएको कि.नं. ०४८/३४६ को जग्गामा कायम रहेको मोहीको महलमा वैधानिक रूपमा कायम रहेको “भवानी अहिर” को नामको लगत कट्टा गर्ने गरी गरेको उक्त मिति २०५३।९।२१ को निर्णय उल्लिखित सिद्धान्त समेतबाट पनि समर्थित हुन सक्ने देखिएन।

१७. अतः माथि विवेचित आधार, प्रमाण तथा सिद्धान्त समेतबाट प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लंघन गरी एवं कानून बमोजिमको उचित प्रक्रियाको पालनासमेत नगरी गरिएको निर्णय कानूनको दृष्टिमा शून्य हुने हुँदा सो कि.नं. ४८/३४६को जग्गाको मोही लगत कट्टा गरिदिनु भनी भूमिसुधार कार्यालय, बर्दियाबाट भएको उक्त मिति २०५३।९।२१को निर्णय तथा उक्त जग्गाको मोही लगत कट्टा गरिदिनु भनी सोही मितिमा मालपोत कार्यालय, बर्दियामा गरिएको पत्राचार एवं मालपोत कार्यालयबाट उक्त जग्गाको मोही लगत कट्टा गर्ने समेतको कार्य न्यायोचित र कानूनसम्मत रहेको नदेखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। अब निवेदकको निवेदन मागबमोजिम उक्त कि.नं.४८/३४६को जग्गाको मोही पूर्ववत कायम गराई कानूनबमोजिम गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई

समेत दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनू।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत(शाखा अधिकृत):- सुरथ प्रसाद तिमल्सेना

कम्प्यूटर टाईप:- हर्क माया राई

सम्बत् २०७४ साल जेठ महिना २८ गते रोज १ शुभम् -----